

D O L G O Z A T O K
A REFORMÁTUS THEOLOGIAI TUDOMÁNY KÖRÉBŐL.
KIADJÁK:

Az erdélyi Az erdélyi református egyházkerület
kolozsvári theol. fakultásának tanárai.

12.

A PROTESTANTIZMUS
ÉS A PROLETARIÁTUS

IRTA:

DR. IMRE LAJOS
THEOL. PROFESSOR

CLUJ-KOLOZSVÁR.
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1932.

I. Az utóbbi évtizedekben mind hangosabban és élesebben hangzott fel az s különösen a protestáns egyház ellen az a vád, hogy elmulasztotta azokat a feladatokat, melyek reá a munkásosztály megnyerése tekintetében vártak. Több, mint egy félszázad óta nőttön nő körülöttünk az a kérdéstömeg, mely szociális kérdés néven kezdődött s ma már sokak szemében az egyetlen kérdés, mellyel foglalkozni kell, mely már túlnőtt a könnyű megoldási kísérletek korlátain, nőttön nő körülünk azoknak a tömege, akik legjobban érzik ennek a kérdésnek súlyát s ez osztály befolyásban, jelentőségben napról-napra hatalmasabb. Mégis azt látjuk, hogy az egyház kevéssel több tájékozottsággal és munkával tekint eléje, mint egy félszázaddal ezelőtt. Nem ismerte fel sem a kérdés centrális fontosságát, sem annak az osztálynak jelentőségét, mely csak ebben a kérdésben élt s így lehetetlenné vált számára, hogy ebbe a kérdésbe úgy szóljon bele, mint ahogy hivatása szerint kellett volna. Sokan egyenesen úgy állítják be ezt a dolgot, hogy azt a vádat szegeznek az egyház szemébe, hogy egyáltalában nem is akart törődni azokkal a vitális kérdésekkel, melyek a társadalom egy rétegének kérdései voltak, s ezzel azt a réteget el ejtette, hivatását azok között nem szolgálta, sőt ezt az osztályt kiszolgáltatta olyan szellemi áramlatok hatásának, melyek az egyházzal ellentétesek. Sőt vannak, akik most már csak egyetlen lehetőséget látnak az egyház, a keresztyénség előtt, ha magát meg akarja tartani és feladatát teljesíteni akarja, ha eddigi egész gondolatvilágával és meggyőződésével szakítva, melléje szegődik annak a világnézetnek, melyet ez az osztály képvisel. Tényleg az a helyzet, melyben az egyház, a keresztyénség, és a keresztyén világnézet ennek következtében ma van, tragikusnak mondható, mert világos, hogy ma ismét olyan választat előtt áll, amilyen ugyan sokszor állott előtte a történelemben, de amelynél mindenkor szükség volt arra, hogy komoly revízió alá vegye a saját élete legfőbb kérdéseit s megkeresse azokat az alapokat, melyekről feladatait és jövődjét néznie kell. Ma eljött az ideje annak, hogy egy ilyen döntéssel világosan leszámoljon az egyház is, de az egész keresztyénség

is, mert ettől függ nemcsak a saját jövője, hanem annak a megbízásnak teljesítése is, mely reá van bízva. Míg ugyanis, eddig lehetett úgy nézni a dolgot, hogy itt a társadalomnak egy, nem is nagyon nagy rétegéről van szó, mellyel szemben az egyház más, jelentősebb és nagyobb rétegekre támaszkodott, ma tisztában kell lenni azzal, hogy a proletár világnézet mind jobban előretörő hatalma és befolyása, valamint az egész társadalomnak a gazdasági helyzet következtében fokozódó proletarizálódása azzal jár, hogy a keresztyénség és az egyház lassanként teljesen elveszti ezt a folyton növekvő réteget s ezzel pótolhatatlan tömegeket. Mert ha ez a veszteség csak az egyház külső formáinak s keresztyén világnézetnek változásával vagy csökkenésével járna, akkor is védekezni kellene ellene. Ha azonban azt valljuk, hogy az egyház nem önmagáért van s hogy az ú. n. keresztyén világnézet mögött egy annál sokkal fontosabb valami: egy megbízás áll, egy üzenet, melyet az egyháznak kell szolgáltatnia, akkor ennek elhanyagolása nem a társadalom, nem a világ, vagy egyes osztályok ítéletének teszi ki az egyházat és keresztyénséget, hanem annak az ítéletnek, melyet reá e mulasztásért Isten ígje mond ki. Szükséges tehát felvetni azt a kérdést, milyen helyzetben van a protestántizmus s főképen a protestáns egyház a proletáriátussal, igaz-e, hogy teljesen elvesztette itt talaját, van-e valami kapcsolópont a kettő között, milyen felelőssége és lehetőségei vannak, főképen a református egyháznak a proletáriátussal szemben.

Legelső sorban itt bizonyos *különbségeket* kell tennünk, melyek e kérdés vizsgálatát meg fogják könnyíteni. Ha azt kérdezzük, hogy a protestántizmus és a proletáriátus között milyen viszony és milyen helyzet van, akkor különbséget kell tennünk először a *protestántizmus*, vagyis a protestáns keresztyénség és a másik oldalon, a *protestáns egyház és világnézet* között. Vagyis, mikor protestántizmusról beszélünk, nem egy világnézetet akarunk alatta érteni, mely valamilyen formában valahol megvalósult vagy hirdettetett, és nem is protestáns egyházakat, hanem a keresztyénség azon alakját, mely a reformációban az evangélium alapjára helyezkedett vissza, amely így magát, a körülte levő viszonyokat, az embert s a világot Isten ígjének feltétele alatt nézi. A protestáns világnézet, a különböző időkben nem mindig tartotta meg ezt az alapot s a protestáns egyház nem volt képes mindig érvényesíteni keresztyénségének ezt a követelését. Az előbbi, mint gondolatrendszer, változó formákat mutat, az utóbbi, mint a protestáns keresztyénségnek egy földi szervezetben való megvalósulása, sokszor lesiklott erről az alapról, de bár ebből kifolyólag az egyház és protestáns keresztyénség sohasem azonosítható teljesen, mégis a protestáns egyház sohasem tagadta meg tudatosan azt

a fundamentumot, melynek létét köszönheti. A protestáns keresztyénség ilyen felfogásának, annak történeti világnézetével, vagy az egyházzal való azonosítása mindig súlyos tévedések, félreértések és félremagyarázások kútforrása volt, amitől az egyháznak is, de az ellenfeleknek is óvakodnia kell. Mikor tehát a proletáriátusról a protestantizmussal kapcsolatban beszélünk, nem a protestáns világnézet, vagy egyház tanításait, vagy tetteit vesszük alapul, hanem magának a protestáns keresztyénségnek, mint az evangélium igazi értelmezésének formájáról szólunk a proletáriátussal való viszonyban.

A másik különbségtétel a proletáriátusra vonatkozik. Mikor erről beszélünk, ismét különbséget akarunk tenni a *proletáriátus*, mint társadalmi osztály és azon *világnézet* között, melyet ez az osztály elfogadott s melynek alapján áll, valamint azon politikai szervezet között, melyben *szociáldemokrácia*, vagy *kommunizmus* néven, a maga harcát vívja. És ebben a kérdésben, amint a proletáriátus hibája gyakran az, hogy azonosítja a keresztyénséget a világnézettel és az egyházzal, épen úgy hiba, ha ugyanezt az azonosítást a másik oldalon nem kerüljük el. Mert amint megsérti és elszigeteli a keresztyénséget, mint az evangélium szolgálatát az, ha azt egynek vesszük az egyházzal, úgy elszigeteli a proletáriátust, mint társadalmi osztályt és embertömeget az, ha azonosítjuk a szocializmussal, mint világnézettel, vagy a különböző politikai pártalakulásokkal. S mint az egyház részéről bűn kisajátítani ezzel a keresztyénséget, hogy magát annak teljes megvalósulásának állítja, úgy tévedés az egyes politikai pártformációktól az, ha egy külső formát úgy tüntetnek fel, mintha az ez osztálynak egyetlen megfelelő formája volna, mikor a tény az, hogy vannak jelentős tömegek, melyek ilyen formációkban nincsenek benne. Hozzá kell vennünk ehez azt, hogy a proletáriátus világnézeti- leg nem mindenütt ugyanazon alapon áll. Vannak országok, ahol ennek szelleme radikálisan egyház- és vallásellenes, másutt, pl. az angol munkásság, meg tudta óvni magát a szocializmusnak, mint világnézetnek attól a hatásától, mely azzal egyértelművé tette a vallás- és egyházellenes magatartást. Sőt azt láthatjuk, hogy a proletáriátusnak az egyházzal és vallással szemben elfoglalt helyzetét nagyban befolyásolta az a tény, hogy milyen egyházzal állott szemben, mert e tekintetben pl. az államegyházakkal szemben mindenütt hevesebben lépett fel, de befolyásolta az is, hogy milyen vezetés alatt volt, mert annál ellenségesebben viselkedett az egyházzal és vallással szemben, minél inkább kerültek ki vezetői olyan világnézet és vallásos közösség kebeléből, mely a keresztyénségtől távol állott. Mikor tehát itt a proletáriátusról beszélünk, szólunk azokról a tömegekről, akik háttérben és szemben állva az uralkodó osz-

tályokkal s nem találva meg elhelyezkedésüket a meglévő állami és társadalmi formák között, a meglévő társadalmi rend bűnei és mulasztásai súlyát legjobban érezve, új formákat akarnak teremteni maguknak.

Ezek a tömegek legelső sorban az ipari munkásság köréből kerültek ki, majd mezőgazdasági államokban a mezőgazdasági munkások közül, míg ma már a legtöbb országban beszélhetünk lateiner proletáriátusról is, melynek keletkezését és folytonos növekedését ezen pályákon történő állandó túltermelés okozza s az elhelyezkedés lehetetlensége növeli. Ha csak egy néhány adatot ragadunk ki az újabb kimutatásokból, láthatjuk, hogy pl. Németországban a főiskolát végzett diákok száma az utolsó 30 év alatt megnégyszereződött, s a legutóbbi két évben kétszeresére emelkedett, számítani kell rá, hogy a jövő évben a tulprodukciónak százszázalékos lesz; Amerikában a magasabb iskolát végzettek száma 1890 óta húszszorosára emelkedett, úgy, hogy az összes ifjúság létszámának fele végez magasabb iskolát; Hollandiában háromszorosa, Argentínában nyolcszorosa, Latviában az utóbbi öt év alatt több mint kétszeresére növekedett a magasabb képzésben részesültek száma; ezekkel egy mértékű, a japán iskolák statisztikája, ahol bár a magasabb iskolák számát kétszeresére emelték az előbbinek, mégis kétszer annyi jelentkező van, mint amennyit fel lehetne venni az iskolákba.¹ Ha ezeket az adatokat nézzük, világos, hogy a proletarizálódás folytonos és ijesztő arányokban halad előre s évente újabb és újabb tömegeket von a maga speciális helyzete hatása alá. Ez a tény mindazokat, akik e helyzetről gondolkodnak, meg kell, hogy győzze afelől, hogy nem lehet többé, ha valaha lehetett, a proletáriátust egy jelentéktelen töredéknek tekinteni s nem lehet azt a helyzetet, melyben a proletáriátus van, elégedetlen tömegek nyughatatlankodásának nézni. Sőt ezek a jelenségek arra kell, hogy indítsák az egyházat és keresztyéniséget, hogy foglaljon el bármilyen állást a szocializmussal, mint világnézettel, vagy az egyes pártokkal, mint szervezetekkel szemben, vélekedjék bárhogyan az egyes gazdasági szisztémák felől, nem szabad figyelmen kívül hagynia azokat a tömegeket és azokat a lelkeket, akiket a proletáriátus magában foglal s akik számára üzenete van, akik iránt bármilyen gazdasági rendszer és világnézet mellett az egyház elengedhetetlenül és lerázhatatlanul felelős. Mikor tehát itt a proletáriátusról beszélünk, úgy kell róla beszélnünk, mint egy helyzetről, melyben az emberiség egy része van, mely helyzetnek megfelel egy olyan egységesítő gondolkozásmód, mely természetesen vonja a hatalma alá mindazokat, akik abban a helyzetben vannak.

---

¹ *Nachrichtendienst* des Verbindungsausschusses für Arbeit unter Schülern Höherer Lehranstalten. Genf. 1931. 7. sz.

Úgy beszélünk róla, mint olyan helyzetről, mellyel szemben az egyháznak feladatai vannak. Mikor azt kérdezzük, hogy milyen pontokon találkozik a proletáriátus a keresztyénséggel, akkor nézzük azokat a kapcsolópontokat, melyekben a protestáns keresztyénség üzenete szól épen ahoz a helyzethez, mikor pedig az egyház feladatáról beszélünk, nézzük azt a kötelezettséget, ahogy az egyháznak épen abban a helyzetben ezt az üzenetet hirdetni és szolgálnia kell. Az egyház ezen kötelezettsége következik abból, ami az egyház lényege s abból a megbizásból, melyet épen a protestáns keresztyénség vonásainak érvényesítésére kapott.

II. Ha azt a kérdést nézzük, hogy a proletáriátussal szemben hogyan foglaltak állást az *egyes egyházak*, ebben nagy különbségeket látunk. A *római egyház*, mely látta azt a veszedelmet, melyet a proletáriátus épen azon világnézetnél fogva, melynek sodrába került, a keresztyén társadalomra nézve képvisel, több oldalú tevékenységet fejtett ki. Egyik oldalon ez a tevékenység arra irányult, hogy világnézeti szempontból védelmezze meg a keresztyén hitet és felfogást a szocializmus és materializmus ellen s ezen a téren hatalmas irodalmi tevékenységet végzett, melyben a katolikus világnézetnek a legkiválóbb egyházi személyiségek állottak védelmére. Sőt ebben a tekintetben ismét érvényesítette a római egyház azt a jellemző vonását, hogy a vele szemben álló fél harcmódozatát és érveit a saját maga céljai szerint használja fel. Míg egyrészt határozottan és mereven szegezte szembe a saját hitének és világnézetének álláspontjait az ellenkező irányokéval, addig az élőszo és sajtó hatalmas propagandaeszközeivel lépett be ebbe a harcba, s míg egyik oldalon állhatatosan képviselte a társadalmi rend fenntartására vonatkozó követelményét, másikon egyes képviselői nyilatkozatai a proletáriátus követeléseit közül sokat elismertek és szentesítettek. E világnézeti harc azonban csak egyik oldala volt a római egyház munkásságának. A másik oldal a gyakorlati, társadalmi kísérlet volt arra, hogy ez a kérdés megoldassék, s ebben is azt az eljárást követte, hogy azokat az eszközöket próbálta felhasználni, melyeket az ellenfél vett igénybe. Így alkotta meg a keresztyén szocializmust, úgy is mint társadalmi szervezetet, de úgy is, mint politikai pártot, mely által az egyház szociális irányú programját akarta szolgálni. Csak érthető, hogy ez az eljárás a szocializmusnak, mint politikai és világnézeti iránynak a részéről épen ezért találkozott mindig olyan heves ellenzéssel. Emellett a római egyház megszervezett egy egész sereg akciót, melyeknek az volt a hivatása, hogy megadja a munkásságnak épen azt, amire szüksége van, amit a szocializmus akar megadni, de keresztyén katolikus alapon. Meg kell vallanunk, hogy ezzel a

munkásságával a római egyház sokkal hamarabb kezdett ezzel a kérdéssel foglalkozni és sokkal nagyobb arányú munkát végzett, mint a protestáns egyházak, s hogy ennek a munkásságnak következménye gyanánt, hatalmas, egységes szervezete, a rendelkezésre álló társadalmi és állami hatalom és támogatás, valamint az anyagi eszközök által olyan eredményeket ért el, melyek által egyrészt a proletártömegek egy tekintélyes részét meg tudta tartani az egyházban, másrészt kiépítette a saját elvei alapján és a saját módszereivel a szociális segítség olyan hálózatát, melyről a protestáns egyházak nem tudnak beszámolni. A római egyház, melynek hitvallása szerint a jótékony-ság és szociális segítség egyik eszköze az üdvösség biztosításának, mely az egyházi tan fegyelmét, az egyes ember életének minden kérdésében érvényesíti, ahol nem lehet szó az egyes lélek önálló kutatásáról és döntéséről, s mely szervezetének egysége által egyöntetű munkát tud végezni mindenütt ugyanolyan irányítás mellett, a szociális kérdés megoldásában úgy és ott szólott bele, ahol a protestáns egyházak nem voltak képesek vele a versenyt felvenni. Ez egyháznak mai relevanciája, a feladatok felismerése s azok megoldására való gyors igyekezet, az ifjúsági szervezetektől kezdve a laikus apostolkodás propagálásáig, a világnézeti harctól a szegénygondozás megszervezéséig azt mutatja, hogy a római egyház megpróbált behelyezkedni a proletariátus helyzetébe és segíteni azon.

De bár a római egyháznak több alkalma volt rá, hogy a proletariátus kérdésével foglalkozzék, mégis azt kell mondanunk, hogy ettől az egyháztól távolabb áll és ezzel hevesebb harcot folytat a munkásmozgalom, mint a protestáns egyházakkal, annak az egységes világnézeti állásfoglalásnak s nagyarányú szociális munkának dacára is, melyet ez az egyház kifejt, sőt magát proletariátus helyzetét, kérdéseit sokkal kevésbé tudja megérteni, mint a protestáns keresztyénség egyházai. Ennek a jelenségnek egyik oka az, hogy a munkásság mindig azt az egyházat tartja elsőrangú és veszélyesebb ellenfelének, mely a legnagyobb társadalmi és politikai súllyal rendelkezik. A magyar katolicizmussal pedig ez volt a helyzet. Az az egyház melynek kezében a legnagyobb kiterjedésű földbirtokok voltak és vannak,¹ melynek tagjai közé számították magukat legnagyobbbrészt a történelmi osztály tagjai, mely a közigazgatásban és tisztviselői státusban fölünyes számaránnyal vett részt² s melynek befolyása olyan nyilvánvaló volt a tár-

¹ Karner K. dr. A felekezetek Magyarországon. Theol. Szemle VI. évf. 669. l.

² Karner K. I. m. 673. Schneller K. A magyar prot. népesség demologiai sajátosságai. Miskolcz, 1930. 39. l.

sadalmi és állami élet minden terén, világos, hogy nem lehetett rokonszenves azon proletártömegek előtt, akik éppen itt nagy részben a mezőgazdasági munkások és zsellérek közül kerültek ki s akik egyik propagandaeszköze minden időben éppen az egyház és állam teljes szétválasztása és a holtkézi birtokok megszüntetése volt. Ha azt a propagandaanyagot nézzük, amivel a munkásmozgalom a római egyház ellen dolgozott, abban nem kis súlyt képviselnek azok a hivatkozások, melyek az egyháznak gazdagságát, befolyását, társadalmi súlyát hányják szemére, mely megakadályozza, hogy a nyomorgó tömegek panaszát meghallja. Az uralkodó és legbefolyásosabb egyházzal szemben való ezen állásfoglalás volt az egyik nagy nehézség, mely a római egyháztól a munkástömegeket elfordította és azzal szemben bizalmatlanná tette, s mely viszont a római egyháznak is megnehezítette a magyarországi munkásság megértését.

Ezen külső alkat mellett a római egyház hitrendszerében is található olyan okok, melyek számára a munkástömegek előtt az utat sok tekintetben elzárták. Ilyen a római egyház szigorú ragaszkodása a tradíciókhoz, mely a radikális gondolkozású munkásságnak kihívta az ellenszenvét, különösen mikor ez az ellenszenv ugyanis olyan nagy mértékben irányult a nemzeti és társadalmi tradíciók ellen. Az a tekintélytisztelő, melyet a római egyház a maga hitrendszere, szervezeti felépítése, munkája iránt megkövetel, mely az egyéni kezdeményezés és vizsgálódás jogát kétségbevonja, vagy megköti egy egyházi tekintély korlátai közé, mely magának és intézményeinek különleges szentséget, a világgal szemben magasabb fokú megbecsülést igényel, természetesen hívta ki ismét a munkástömegek ellenszenvét. Itt is megállapítható, hogy a propagandaanyag elsősorban az egyháznak a világtól való ez elkülönzése, az egyháznak való engedelmesség, a világi javaknak s az élet kérdéseinek a mennyi javakkal szembeállítására vonatkozott. Az az azonosítás, mellyel a proletariátus a római egyházat a keresztyénséggel azonosította, melynek oka nagyfokú tájékozatlanság mellett taktikai vonatkozásokban is keresendő, arra mutat mégis, hogy a mozgalom a római egyházzal nem annyira a világnézet terén vette fel a harcot, mint annak befolyása és hatalma ellen küzdött, úgy, hogy a római egyház és proletariátus közötti harc főképpen hatalmi küzdelemnek nevezhető.

Sokkal nehezebb a helyzete a proletariátussal szemben a *protestáns egyházaknak*. Ezeket az egyházakat állandóan az a vád érte és éri a római egyház részéről, hogy a protestáns elv hangoztatásával, az egyéni vizsgálódás, a lelkiismereti szabadság, a személyes kegyesség elvével utat nyitottak azoknak a

felforgató irányoknak és mozgalmaknak, melyekhez a munkás-ság is világnézetileg csatlakozott, hogy a protestantizmusnak nincs mindenkre érvényes és kötelező hitrendszere, hogy az egyéni önkénynek nyit utat a hit és élet kérdéseiben, s a protestáns teológiában egymásután felmerülő és egymással szemben álló irányok egyenesen illuzóriussá teszik a keresztyén hit egységét és szilárdságát. Viszont a proletariátus úgy kezelte a protestantizmust, mint vagy olyan elhanyagolható mennyiséget, mellyel nem érdemes törődni, mert politikai és gazdasági súlya nincs, tehát a hatalmi harcban nem számbavehető ellenfél, vagy pedig olyant, melyet a római egyházzal szemben való harca és ez egyház által való fenyegetett helyzete kényszerít arra, hogy fegyvertársul a proletariátushoz és annak világnézetéhez csatlakozzék. Meg kell vallani, hogy ebben a vádban s ebben a helyzetben sok igaz volt. Azok a világnézeti irányok, melyeknek a protestáns egyház és gondolkodás időről-időre magát kiszolgáltatta, melyek a protestantizmus hitbeli egységét megtörték, sőt néha épen a lényeges vonását közömbösítették el, a protestáns egyházakat tényleg belsőleg töredeztetteknek, erőtelenségeknek mutatták, viszont az a küzdelem, melyet léteért épen a római egyházzal szemben kellett vívnia, sokszor kényszerítette lényegének ellenmondó és azzal össze nem egyeztethető szövetségbe olyan irányokkal, melyek alapjukban véve tőle teljesen különböztek.

Igy őrlődött a protestantizmus a maga egyházi formájában két malomkö között, melyek közül egyik is elég volt arra, hogy összezúzza s mely két fél közül egyikhez sem adhatta magát fenntartás és a maga lényege megsértése nélkül. A római egyházzal összekapcsolta az evangélium szolgálatának kötelezettsége, melyet a keresztyén egyházaknak szolgáltniok kell, de szembeállította a római egyház hatalmi törekvése, mely abszorbeálni és a maga kebelébe bekényszeríteni törekedett, a racionalizmus, humanizmus, radikalizmus és idealizmus egymást váltogató irányai mellé kényszerítette az a meggyőződés, mellyel a maga feladatát különösképen akarta szolgálni a fellépő irányzatok között, de mikor ide csatlakozott, tulajdonképeni lényegét kellett áldozatul adnia. Azok a törekvések, melyek a protestantizmus igazi feladatának megőrzése mellett akartak a proletariátushoz közeledni s keresték az egyház és a munkásmozgalom vagy az egyház és a szocializmus közötti kapcsolatot, kevés helyen értek el lényeges eredményeket és tudtak komoly kapcsolatokat szerezni. Pedig világos, hogy ha az evangéliumnak van üzenete a munkásság számára, vagyis azok részére, akik az életnek ebben a speciális helyzetében vannak, ezt az üzenetet csak a protestáns keresztyénség képes átadni, sőt felismerni. Ez az üzenet nem világnézeti irányoknak szól, hanem

a proletariátusnak, mint helyzetnek, mint az emberek egy tömegének, melynek sajátos kérdései és nehézségei vannak; de ebben a protestantizmus sem mint világnézet van hivatva ez üzenet átadására, hanem mint a keresztyénség azon formája, mely a tiszta evangéliumot minden korlát és emberi hozzáadás nélkül akarja szolgálni. A római egyház ennek az üzenetnek átadására nem képes s e helyzet világos felismerésére sem, mert ez az egyház az Isten ígését emberi szervezet, a földi egyház, annak dogmái és organizációja alá helyezi, azonosítja hit-tételekkel, gondolatrendszerekkel, egyházi szertartásokkal és függővé téve azoktól az ige abszolútágát és szuverenitását teszi kockára. De nem képes ezt az üzenetet a proletariátus maga sem megtalálni, mert egy olyan világnézet szolgálatába adta magát, mely éppen úgy emberi célokat állít az Isten akaratára helyébe s külső, anyagi és társadalmi feladatokat elébe helyez az élet igazi kérdéseinek. Mindkettő az evangéliummal szemben egyformán emberi mértéket állít fel s az emberi szempont alá állítja azt. Ezen az alapon most fel kell keresnünk azokat a vonásokat, melyek a protestantizmusnak lehetővé teszik ezen feladat meglátását s rá kell mutatnunk azokra a nehézségekre, melyek ebben megakadályozták s keresnünk kell azokat a lehetőségeket, melyek a protestáns egyháznak ebben rendelkezésre állanak.

III. A protestáns keresztyénség lényeges jellemző vonásait abból lehet megismerni, hogyan gondolkozik az emberi élet és világ alapvető kérdései felől s éppen ezek a vonások azok, melyekben a protestáns keresztyénségnek a proletariátus problémáiban állást kell foglalnia.

Ezen vonások közül az első az, hogy minden kérdésben, mely az életre és a világra vonatkozik, a protestáns keresztyénség vissza akar menni a kérdések fundamentumáig, addig, amiben mindennek alapját, okát és meghatározó célját látja: *Isten akaratáig*. Fel akarja ismerni és vallani akarja azt, hogy Isten abszolút akaratától függ minden s ennek az akaratnak van alávetve minden s ez akarat föltétlen uralmat gyakorol, és feltétlen engedelmességet követel. Ebből kifolyólag semmiféle emberi uralom és akarat, de semmi személytelen, egyénefeletti közösségi akarat sem lehet önálló a világon. A protestantizmus minden fajta emberi szuverenitást, mint önálló szuverenitást elutasít s el nem ismer,¹ sem gondolkodásban, mintha az emberi ész abszolút érvényű igazságot felismerhetne, mintha emberi hatalom abszolút joggal rendelkezhetnék, mintha emberi eredetű berendezettség abszolút megoldásokkal vagy igényekkel léphetne fel. Ezzel a protestáns ke-

¹ *Schüle*: Grundlagen des ref. Kirchenrechts. Basel 1926. 15. 23. II.

resztyénség kérdéssé teszi s csak az Isten igéjének mértéke alatt ismeri el a jogosultságát s csak az ige ítélete alatt a létét minden emberi hatalomnak, akár egyházi, akár polgári hatalom legyen az s akár elméleti téren mozogjon, mint világnézet vagy tudomány, akár a megvalósulás tárgyi területén, mint szervezet. Sem abszolút emberi igazság, sem abszolút emberi rendelkezés, sem hatalom nincsen, mely önmagában bírná jogát és eredetét, csak olyan hatalom vagy igazság van, mely Isten akarata alá van rendelve s magát az ige rendelkezéseinek aláveti. Ez ad mindennek alapot is és korlátot is. Alapot, mert az Isten által rendelt hatalomnak és emberi tekintélynek célja van, nem önmagáért való, hanem, hogy a rendet fenntartsa s az emberek együttélésének feltételei felett őrkdjék, de korlátot is, mert minden emberi rendelkezés csak az ige feltétele alatt állhat. Mikor Kálvin a polgári hatóságokról beszél, hangsztatja, hogy ezeknek egy célja van, hogy az Isten igaz tiszteletét védelmezzék és annak külső lehetőségét biztosítsák, hogy az emberi együttélésben az anarchia kizárassék, de ugyanakkor azt mondja, hogy azoknak, akikre a nép jólétének biztosítása van bízva, ha az erőszakosan önkénykedő hatalommal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásuk, képmutatásuk elvetemült hitelenség, mert ezzel elárulják a nép szabadságát.¹

Ha most azt látjuk, hogy a proletariátus egyik legsúlyosabb kérdése épen az egyházi és világi hatalom kérdése volt, hogy küzdelme azon az alapon állott, hogy küzd azon abszolút hatalmi felfogás ellen, melyet a polgári közvélemény képviselt, láthatjuk, hogy itt a protestantizmus tanításával egy pontban, az emberi hatalom, igazság, tudomány abszolutságának kétségbevonásában találkozik. Ezért találunk olyan nyilatkozatokat a proletariátus oldalán, melyek a protestantizmus, s épen a kálvinizmus demokráciáját szokták kihangsúlyozni, mely annak hitében és egyházalkotmányában érvényesül s mely Isten országának ezen felfogásával kiveszi azt a világi uralkodók önkénye alól.² Mindennemű imperializmus elleni küzdelemben a proletariátus előtt nyitva állott az út, hogy a protestáns keresztyénséggel találkozzék. Sajnos, ebben a kérdésben mindkét oldalon súlyos nehézség állott elő. A protestáns keresztyénség oldalán az, hogy ennek az elvnek, mely alapjában az Isten igéjének reá bízott tiszta tanítása volt, önmagán belül sem tudott érvényt szerezni. Az ige kritikáját, mellyel minden emberi hatalmat mérni és ítélni kell, nem tudta érvényesíteni kellőképen. Az Isten szuverén igéje helyére az orthodoxiában az egyházi tant állította, melynek akkora tekintélyt követelt,

¹ Kálvin: A ker. vallás rendszere. IV. 20. 31.

² Engels: A burzsoázia és a vallás. Szocializmus. IV. 5. k.

mint Isten szavának s ezzel abba a nehézségbe jutott, melybe a római egyház: kiépített egy szuverén, önmagában jogosultnak vallott egyházi szervezetet, a racionalizmusban az emberi ész szuverén uralmának alapjára helyezkedett s elfogadta az állami utilizmus és mindenhatóság elvét, az idealizmusban pedig kiképzett egy polgári keresztyénséget, mely a maga eszményeiben, bizonyos társadalmi osztályokhoz való kötöttségében megerőtlenítette és elsőkélyesítette az ige igazi üzenetét s azzal, hogy az egyház létét és fennállását az államhoz kötötte, az egyház igazi lényegével jött ellentétbe. Mindezekkel elmulasztotta a lehetőségeket, melyek épen a munkásság vezetésében előtte állottak. Viszont a proletariátus az emberi szuverénítés gondolatát csak negatív ellenezte, az Isten szuverénítésének gondolatát elejtette. Ezzel a ténnyel egyik oldalon az anarchiának nyitott útát, mely megelégedett a meglévő megsemmisítésére való törekvéssel, mindennek a tagadásával, ami van, másik oldalon a kommunizmusban egy másik, épen olyan veszedelmes imperializmusnak nyújtott lehetőséget, mely az ember szuverénítését még erőteljesebb és vitathatatlanabb dogma gyanánt állítja oda. Mindkettő éles bizonyosága annak, hogy ha az ember Isten uralmának elismerését tagadja, vagy azt megveti, kikerülhetetlenül jut emberi uralom alá s áll olyan világnézeteknek szolgálatába, melyek az emberi uralom abszolságát hirdetve az embert alapjában véve rabszolgává teszik. A proletariátus, mikor egy ilyen világnézetnek a hatása alá helyezte magát, tulajdonképen épúgy megtagadta kiinduló pontját, mint a protestantizmus, mikor a reá bizott üzenetet nem teljesítette.

A másik, ami a protestantizmust jellemzi, és annak lényegét meghatározza, az, hogyan gondolkozik a *világról*. Ezen a ponton a protestáns keresztyénség ismét az Isten tiszta ígéje alapján akar állni. Ezen az alapon ellene mond annak a felfogásnak, mely a világ berendezettségét, amint az az emberi törvények és rend alapján áll, önmagában jónak és Isten akaratával megegyezőnek tartja. Tagadja, hogy ez a világ a maga mai formájában tökéletes lenne, vagy lehetne, tagadja, hogy bármilyen emberi gondolat, terv, vagy berendezés jóvá és tökéletessé tehetné azt, hogy a világ mai állapotát, állami, egyházi, társadalmi berendezettségével megnyugtatónak lehetne elfogadni, mint a jelenben lehető legjobb világot. A világ helyzetéről szóló ítéletet nem az emberi megelégedés, külső békeség, bizonyos osztályok uralma szempontjából nézi, hanem Isten ígéjének parancsa szerint. Sőt inkább úgy tekinti a világot, mint amely a bűn következtében Isten haragja és ítélete alatt van, melynek nyomorúságai, háborúsága, a benne levő bajok és nehézségek nem átmeneti, emberi intézkedéssel és

rendsabályokkal könnyedén orvosolható tökéletlenség, vagy helyrehozható szépséghibák, hanem eredendő baj jelei, amely baj maga emberi eszközökkel sem ki nem küszöbölhető, sem ideiglenes panaceákkal nem orvosolható. A protestáns keresztyénség ezen meggyőződéséből következik a világra vonatkozó felfogásában, hogy míg egyrészt a világyűlöletől, a világtól való meneküléstől óvakodik, másrészt egy percig sem legalizálja azokat a bajokat, visszaéléseket és nyomoruságokat, melyeket ebben a világban lát. Az első megóvja attól a veszedelemtől, hogy vagy csak átmeneti nehézségeket lásson a világban, melyek valami jobb és tökéletesebb emberi berendezéssel kiküszöbölhetők, vagy egyszerűen ezt a világot a maga minden nyomoruságával együtt az ördög művének s így a keresztyén emberre nézve megvetendőnek tartva, kivonja azt Isten hatalma alól és a bűn hatalma alatt állónak vallja. Ez a magatartás üres és alaptalan pesszimizmusba vinné, melynek következményeképpen elvesztené érzékét a baj s annak igazi forrása iránt, tehetetlenné lenne azzal szemben s átadná magát egy tétlen passzivitásnak azon kérdésekkel szemben, melyek e világ életében felmerülnek. A másik veszedelem éppen az ellenkezője: a hiú és felszínes optimizmus, mely megelégszik e világgal úgy, ahogyan az van, nem akarja elismerni a benne levő bűnt, azt átmenetinek tartja, a világ igazságtalanságait és az abban uralkodó gonosz és sátáni szellemet mellékes jelenségek következményeinek tulajdonítja. A protestánsizmus szellemétől és hivatásától éppen úgy távol áll a sokatalkaró és emberi képességben bízó aktivitás, mint a léha és felületes passzivitás s ezért a protestáns keresztyénség látja legjobban a feladatot, mely egyrészt a világ nyomoruságának az eredeti és igazi okra való alázatos visszavezetésében áll, másrészt követeli, hogy minden erővel igyekezzék küzdeni ezen alapok nyilvánulása és a gonoszság uralma ellen azon formákban melyek neki adtak.

Egészen speciális az a felfogás, ahogyan a protestáns keresztyénség a világ jövődjét nézi. Itt az ige alapján abban a hitben él, hogy e világ mindenestől fogva mulandó, s e világot semmiféle tökéletesedés meg nem tudja szabadítani a bűn s annak következményei terhétől, azért sem nem menekül e világból, sem nem adja magát oda ábrándos reformterveknek, hanem várja a keresztyén reménység beteljesülését. Ez azt jelenti, hogy a világra azzal az eschatológiai várakozással tekint, mely a világ elmulásával Isten országa eljövetelét várja és reményli. E várakozás nélkül vagy a világ imádásába, vagy annak gyűlöletébe megy át s nem képes megtalálni azt a helyzetet, ahogyan ezt a világot s annak körülményeit nézze. A protestáns keresztyénségnek az Isten igéje alapján álló ez a

hite sok pontban ismét találkozik a proletariátus felfogásával a világ felől, mikor ez a világ helyzetét, annak berendezettségét úgy nézi, mint amiben könnyen vehető és egyszerűen nem magyarázható hibák, igazságtalanságok, visszaességek vannak, olyan egyenlétlenségek, melyek az emberek különböző tömegét szembeállítják egymással és amelyre megnyugvással nem lehet nézni, mikor rámutat azokra a bajokra, melyek a társadalom, anyagi és gazdasági élet terén nyilvánvalók s melyeket nem lehet szemhúnyó optimizmussal tekinteni, mindkettő találkozik abban is, hogy egy másik világot vár, melyben eltűnnek e nehézségek, hogy e világ felett megdöbbenve látja a Sátán hatalmának megnyilvánulásait.¹ A proletariátus ezen eschatológikus alapgondolatának megrendítő bizonyosságai éppen azok a vonások, ahol az a vallásos motivumokat és gondolatokat játszik ki s ahol a szocializmus és kommunizmus magát éppen a vallás pótlékául állítja oda olyan gyakorlatokban, melyek ezt a vallásos, szinte azt mondhatnánk, hívő paruziát fejezik ki.²

A nehézség azonban, mellyel az előbb találkoztunk, itt is megtalálható. Ez a nehézség a protestantizmus oldaláról abban nyilvánul, hogy a világ helyzetének az íge által való megítélésének ezen elvét nem érvényesítette. Egyik oldalon az orthodoxyában épenugy beleesett abba a hibába, hogy a világot megvetette, arról lemondott, mint a római egyház, s ennek következménye lett, hogy sok időre, épen mikor legjobban szükség lett volna izenetének hangsúlyozására, elvesztette érzékét a való élet kérdései, feladatai iránt, elszükült, képtelenné lett arra, hogy az idők által megkivánt eszközökkel és módokon szólja a maga izenetét, ezzel támogatta azt a felfogást, mely szerint az egyháznak csak a jövendőre nézve van hivatása, a jelennek nem kell törődnie. A másik oldalon egy felszínes liberalizmussal és humanizmussal belevegyült a világ kérdéseibe, de úgy, hogy alapvető izenetéről elfeledkezett, egy külsőleges aktivitással, úgynevezett szociális munkáival gyakran épen akadályozta annak az ígének hirdetését, mely reá bízott. De a legszomorubb ezen a ponton az eschatológikus várakozás gondolatának teljes elejtése, vagy felületes felfogása, mely mutatja, hogy mennyire elhagyta a protestantizmus a maga talaját, az ígét, hogy mikor ez a gondolat a szektáknál felmerült és a protestáns közfelfogással szembeállott, nem akarta elismerni a magáénak. Viszont a proletariátus tévedése az, hogy a világ bajának okát nem a belsőben, hanem a külsőben keresi egyedül, annak egyetlen okául nem a bűnt, hanem a társadalmi igazságtalanságot állítja oda, így nem tudja megtartani a világgal szemben való azon függetlenségét, melyre pedig predesti-

¹ *Tillich*: Prot. Princip. u. prolet. Situation. Bonn. 1931. 15. l.

² *Piechowsky*: Prolet. Glaube. Brl. 145. a Socialistische Jugendweihe.

nálva van, mert kritikája elvét magát is a világban s nem a világon túl keresi. Így fenyegeti a proletariátust magát is ugyanaz a veszedelem, mely ellen küzd, a hedonista és utilista értékelés érvényesítése, az igazságtalanságnak másik igazságtalansággal való orvoslása s ezzel az erkölcsi érték teljes relativizálása. Az eschatológia oldalán pedig két egymással szemben álló veszedelem, egyik az utópia, mely ábrándozásba viszi és elhíveti vele, hogy lehet egy olyan világ, melyben nyomorúság és baj nincsen, másikon a megalkuvás, mely épenugy emberi eszközökkel akarja kivívni a maga céljait, mint az a világ, melyet megtagadott s épen úgy hisz az emberi erő végtelenségében s ezzel a tiranizmusba viszi, mely egyszerűen megelégszik az- zal, hogy a meglevő helyébe egy általa kormányzott világot állítson. Mindkettő a várakozás igazi gondolatának feloldása és megszűnése, s ezzel az abban rejlő erő elvesztése.¹

A harmadik gondolat, melyet protestáns gondolatnak kell elismernünk az, ahogyan a protestáns keresztyénség az Isten ígéje alapján az *embert* magát nézi. Ez a tekintet különbözik minden más felfogástól abban, hogy az embert a bűn következtében akaratában megromlottnak, tehát a jóra önmagában teljesen alkalmatlannak nézi, vagyis képtelennek arra, hogy a maga életében és világában tökéletes cselekedeteket hozzon létre. Ez azt jelenti, hogy az emberrel szemben bizalmatlan, tudja, hogy minden rendszer, minden intézkedés mivel emberi, tökéletlen, hogy tehát a meglevő társadalmi, állami és egyházi berendezkedést nem lehet véglegesnek és tökéletesnek tekinteni. Az emberi közösségek az ember gyarlósága következtében folytonos korrekcióra és megítélésre szorulnak, mely megítélést ismét nem emberi vélemények, hanem az Isten ígéje alapján kell végrehajtani. Az embert ebben az állapotában is másik oldalon a megigazulás alapján nézi, vagyis hiszi azt, hogy az emberi élet és cselekedet gyarlósága Isten megigazító kegyelme által lesz elfogadott Isten előtt. A megigazulás az embert a maga Istenéhez való viszonyában kiveszi e világ hatalma alól, de nem veszi ki a világból, mely munkájának és szolgálatának helye és színtere. Az ember csak a megigazulás következtében élhet itt a földön és ezen kegyelem biztosít afelől, hogy az emberi gyarlóság bár a maga valóságában az ember minden tettét meghatározza és befolyásolja, nem arathat végső győzelmet s nem ronthatja meg Istennek az emberről megállapított akaratát. Ebből következik az, hogy a protestáns hit szerint az ember sem nem merülhet el ebben a világban, sem ki nem szakíthatja magát belőle, vagyis míg nem elégedhet meg e világgal, nem tarthatja tetteit örökértékűeknek, épenugy, ebben a világban

---

¹ *Tillich*: I. m. 20–21. ll.

reá váró feladatait fel kell ismernie, nem szabad elzárkóznia a világ kérdései, bajai, nehézségei elől, fel kell ismernie minden reális feladatot, szükségét, helyzetet s ebben a helyzetben kell dolgoznia, hogy bár tudja, hogy munkája tele van gyarlósággal, de a megigazító kegyelemben bízik, hogy Isten e gyarlóságok dacára is érvényesíti akaratát, tetszése szerint használva fel azt, amit az ember az Ő megbízása folytán végez. Ez a gondolat határozottan szemben áll azzal a gondolattal, mely az emberek egy részének, vagy egy emberi közösségnek, vagy hatalomnak, különleges szentséget tulajdonít, mely a világ némely dolgát vagy kérdését a gonosz hatalmába, adja át, hogy más kérdéseket vagy dolgokat Isten számára foglalhasson le. Szemben áll azzal, mely ismer olyan részt a világ dolgai közül, mely Istené s olyat, mely nem az Övé, de azzal is, mely az embert önmagában képesnek tartja arra, hogy tökéletes dolgokat hozzon elő, szemben áll a szekularizmussal, mely Isten dolgait a világnak csak egy részére akarja szorítani. A protestáns keresztyénség ezen felfogásában ismét vannak olyan találkozó pontok, melyek a proletariátus alaphelyzetével összekapcsolják. A proletariátus, mely az embernek ebben a világban látható feladatait, sorsát, kérdéseit, nehézségeit, nyomorúságát állítja szem elé, az embert úgy nézi, mint aki ebből a világból ki nem szakítható, akinek itt ebben a világban kell élnie. Mikor a figyelmét irányítja az ember közösségi életére, figyelmeztet arra, hogy ezeket a köröket nem lehet eltolni és egyszerűen Istentől függetleneknek tekinteni, hogy az ember mint a közösség tagja szintén figyelemben részesítendő, mikor konkrét szükségekre mutat rá arra figyelmeztet, hogy az ember a maga egészében áll Isten ígéje mértéke alatt. Mikor rámutat azokra a nehézségekre, melyek az emberiség egy osztályánál felmerülnek, azokra a kérdésekre, melyek ennek kérdései, a munka, a számára másokkal egyenlően biztosítandó jogok stb. kérdéseire, ezzel arra mutat rá, hogy az emberek minden osztálya Isten ígéje szerint ugyanazon ítélet és mérték alatt áll.

Ezek ismét olyan vonások, ahol a protestáns keresztyénség azt a tévedést követte el, hogy nem érvényesítette erre nézve az ige rábizott üzenetét, nem látta meg a konkrét adatok érvényét, nem kereste azokat a módokat, melyekkel kétségessé tehetné volna az emberi tevékenységben vetett hitet, nem érvényesítette azt a gondolatot, hogy az egyes társadalmi osztályok számára Isten ígéjének van üzenete s ezt az üzenetet hirdetni kell, egyformán mindegyik számára. A megigazulás kérdésében pedig nem mutatta meg annak jelentését és következményeit az emberi élet és munka minden területére, hanem ezt a kérdést egy elvont hittétel gyanánt kezelte. Viszont a proletariátus a maga elfogadott világnézetéhez képest, az embernek csak

egyik, e földre vonatkozó vonását emelte ki, megfosztotta azt ezzel attól a vonásától, mely az ember életének és munkájának világfeletti útálást adott volna.

Végül említsük a protestáns keresztyén gondolkozás jellemző vonásául azt, ahogyan a protestáns keresztyénség a *bűn kérdéseivel* szemben áll.¹ Itt az ige alapján a bűnt olyan valószínűságnak tekinti, mely a maga félelmes hatalmával, mint indulat, mint Isten akarata ellen való lázadás és pártütés él a világban, az emberben és megfertőzi az ember minden cselekedetét. E bűn súlya alatt nyög a világ, az ember, ez az egyedüli ellenség, mely ellen küzdeni kell s ennek a hatalmából semmiféle emberi eszközzel szabadulni nem lehet. Viszont a bűn hatalma nem végleges, Isten a váltság által már legyőzte a bűnt, az nem tud többé végleges diadalt venni az ember felett, sorsa megpecsételtetett az ítéletben, melyet Isten igéje állandóan hangoztat a bűn felett. Ez a gondolat határozottan szemben áll azzal a felfogással, mely a bűnt a cselekedetben keresi, mely annak lényegét abban akarja találni, hogy ez egy rendelkezés áthágása, mely emberileg helyrehozható, hogy tehát az ember kezében vannak azok az eszközök, melyek a bűnt le tudják győzni. Kizárja azt a felfogást, hogy a bűnt ne egy jelenlevő sátáni hatalom munkájának, hanem emberi eltévelyedésnek tartsuk, hogy Isten akaratán kívül bármilyen emberi hatalom vagy megállapítás döntsön a bűn felett, hogy azt tisztán egyes ember cselekedetének tartsuk. De ugyancsak kizárja azt is, hogy a bűnről úgy gondolkozzunk, mint amelynek lényege a társadalom elleni vétség, értelmi vagy műveltségi hiányosság, a természet törvényeinek egyszerű áthágása, s melynek megoldását és kiküszöbölését lehet várni egy jobb társadalmi rend, az emberiség mélyebb belátása, bizonyos felfogások uralomra jutása bekövetkezésétől, vagy amelyet meg lehet egyéni karakterétől fosztani s el lehet általánosítani.

Itt ismét utalhatunk arra a tényre, hogy a proletariátus a protestáns keresztyénségnek a bűnről szóló eme felfogásával több ponton egyezést mutat. Az az egyetemesen érvényesülő sátáni vonás, mely minden emberi berendezkedésben megvan, mihelyt az Isten akaratától eltér s melyet a proletariátus a kapitalizmus rendszerében szemlél, egyezik a protestáns felfogással, mely rámutat arra, hogy minden emberi rendszer a bűn hatalma alatt áll és ahoz szegődik, mihelyt hiányzik belőle az Istennek való szolgálás akarata s mihelyt magát emberi célok szolgálatába állítja. Egyezést találunk abban a tapasztalatban, hogy a bűn hatalmában tartja az emberiséget és pedig nemcsak egyéneiben, hanem közösségekben, társadalmi igazságtalansá-

---

¹ *Tillich*: I. m. 11. 1.

gokban, köznyomorban, az anyagi javak esztelen és gonosz felhasználásában és azoknak egyéni célokra való lefoglalásában, stb. És itt ismét látjuk ugyanazt a két nehézséget, amit az előbbi pontokon láttunk. A protestantizmus részéről látjuk azt, hogy itt sem érvényesítette ezt a neki sajátosan adott gondolatot, hanem áldozatul esett a racionalizmus és ideáлизmus kísértésének, mikor belement a bűn eláltalánosításába, az emberben levő jóról szóló felfogás elfogadásába, a bűn kérdésének csak az egyén szempontjából való tekintésébe, s abba az optimizmusba, mely a bűnt neveléssel, felvilágosítással akarta kiküszöbölni a lélekből. Viszont a proletariátus, ismét az általa elfogadott világnézet következtében a bűnt csak a természettel való ellenkezésnek fogya fel, azt elsekélyesítette, bizonyos társadalmi osztályokra korlátozva éppen ellentmondott annak, amiből kiindult: az egyetemes bűn gondolatának, s ezzel elvesztette azt a radikális vonást a gondolkozásában, melynek érvényesítésére hivatva volt.

Lehetne folytatni ezt a sort, felkeresve nyomról nyomra azokat a pontokat, ahol a protestáns keresztyénségnek éppen a proletariátus helyzetében ahoz szóló és annak megoldására irányuló felelete volt, mely a protestáns keresztyénség lényegéből, legsajátosabb elvi alapjából származik. Lehetne utalni rá, hogy a javak kérdésében, az emberi testvériség gondolatában mennyire le van téve éppen a protestáns keresztyénség kezébe és reá van bízva az a felelet, melyet Isten igéjéből adnia kell. És lehetne tovább folytatni annak kimutatását is, hogy ez a keresztyénség hogyan mondott le arról, hogy éppen ezeket az üzeneteit az igének a maguk határozottságában képviselje s jutott így éppen azok közé, akik a keresztyénség és proletariátus nagy ellentétében a kettő között, félszeg helyzetet foglalnak el. S lehetne több oldalon is rámutatni arra, hogy a proletariátus viszont hogyan jutott ellentétbe azzal, ahonnan kiindult, az által, hogy egy olyan világnézetet fogadott el, mely ezeket a kérdéseket nem úgy oldotta meg, ahogy meg kellett volna oldani. Világos, hogy a protestáns keresztyénségnek és az egyháznak ez a mulasztása és tévedése abból származott, hogy nem tudta elég határozottan és komolyan érvényesíteni az ige üzenetét, hogy magát alávetette emberi véleményeknek, s világos, hogy ebből az következik, hogy vissza kell térnie a tiszta evangélium, Isten tiszta igéjének szolgálatához és hirdetéséhez. Ez az egyetlen szolgálat, melyet ma a protestáns keresztyénség a proletariátusnak tehet, hogy revízió alá veszi a maga helyzetét, azokat a felfogásokat, melyeket táplál és levonja a végső következményeit félelem nélkül és határozottan az ige követelésének.

IV. Ha most végül azt a kérdést nézzük, melyek azok a fel-

adatok, melyek éppen a *református egyházra* várnak azon a téren, hogy a protestáns keresztyénségnek az Isten ígéjében adott izenetét hirdesse a munkásság között, akkor ebben az első dolog, hogy meglássa az egyház azokat az *adottságokat*, melyek helyzetét és feladatait körülveszik. A magyar református egyház tagjainak zömét nem a munkásosztályból nyerte. A statisztika tanúsága szerint a magyarországi református egyház az összlakosságnak 20%-át tette ki, míg az egyéb keresztyének 67%, a zsidók 6%-al voltak képviselve. Az 1910-iki népszámlálás adatai szerint a keresők arányszáma a református egyházban volt a legnagyobb, ahol 100 református közül 21 volt a kereső, míg egyéb keresztyének közül 66, a zsidók között 5.5, azaz a ref. keresők arányszáma felülmulta országos arányszámukat. A foglalkozások statisztikája szerint, az östermeléssel foglalkozóknak 26%-át tették ki a reformátusok, 66.5%-át az egyéb keresztyének és 0.4%-át a zsidók, az ipari foglalkozási ágban a reformátusok 15.5%, az egyéb keresztyének 68.4%, a zsidók 10.3% számot mutatnak, a kereskedelemben a reformátusok arányszáma 9.8%, az egyéb keresztyéneké 70.7%, a zsidók 1.3%-al vannak képviselve. E rétegek közül különösen az ipari munkásság és a napszámosok voltak kitéve a proletariátus propagandájának. Ha a birtokeloszlást nézzük, ott a reformátusokat látjuk azon a helyen, ahol az önálló, független megélhetéssel rendelkezők aránya a legnagyobb, míg az egyéb keresztyének között több a végletes helyzetben levő vagy nagybirtokos, vagy zsellér; az ipari népességnél az önállók arányszáma a reformátusoknál 37.53%, meghaladja az egyéb keresztyénekét 30.53%, de a segédszemélyzetnél már nagy fölényben vannak az egyéb keresztyének (66.50%) és tekintélyes számmal rendelkeznek a zsidók (46.37%) a reformátusokénál (60.63%); általában pedig míg az önálló polgári elem képviselőiben a reformátusok 46.5%, a tisztviselői státusban 4.1% s az egyéb segédszemélyzetnél, munkásságban 44.8%-al szerepel, addig ugyanezen foglalkozási körben ugyanily sorrendben az egyéb keresztyének, és pedig a róm. katolikusok 40.3%, 5.3% és 54.4%-al, a görög katolikusok 37.6%, 3.2% és 59.2%-al vannak képviselve, a zsidók pedig 53%, 22.8% és 24.2% az arányszám 100 református, róm. kath. stb. kereső közül.¹ Ezek a számok azt mutatják, hogy a református lakosság tényleg az ország azon eleméből került elő, mely anyagilag jobban konszolidálva, viszonyainál és tradicionális érzésénél fogva legkevésbé volt kitéve a proletarizálódás veszélyének, míg az ennek kitett földmives és ipari munkásság tagjainak legnagyobb száma az egyéb keresztyének és az izraeliták közül kerültek ki. Talán ez

---

¹ Schneller: I. m. 34–52. k.

a tény szintén hozzájárult ahhoz, hogy az egyház figyelmét jobban kikerülte a munkásság helyzete és annak nehézségei, bár nem mentheti ez a körülmény sem régen, sem ma, régen, mikor a városi lakosság köréből mégis sok tagja volt az egyháznak, akiket gondoznia kellett volna, sem ma, mikor az általános proletarizálódás kényszeríti az egyházat arra, hogy nagyobb gondot fordítson éppen ezek gondozására.

Ha a jelen helyzet adottságait nézzük, meg kell állapítanunk, hogy ma éppen az ipari és munkáslakosság jelentőségében és súlyban sokkal inkább előtérbe nyomult, ami következménye annak a rendszeres művelő és felvilágosító munkának, melyet a proletariátus önmagán végzett évtizedek óta, ha egy bizonyos világnézet eszközeivel és keretei között is. Mégis azt találjuk, hogy ma is nemcsak általában van elhanyagolva városi gyülekezeteinkben a munkássághoz tartozó egyháztagok gondozása, de speciálisan is pl. az iparos tanulók nevelése fontosságára az egyház nem eszmélt rá teljesen s amit e téren végez, nyomába sem léphet annak, amit a szocializmus és egyéb mozgalmak tesznek a munkásság gondozására. Egy másik ilyen adottság, mely az egyház munkáját meghatározza, éppen az erdélyi s más kisebbségi egyházak életében maga a kisebbségi sors, az a tény, hogy az egyház nem tartozik egyetlen olyan hatalmi csoporthoz sem, mely kezében tartaná a hatalmat s befolyást gyakorolhatna a közállapotok változására, ennél fogva kihivná maga ellen a proletariátus különös ellenszenvét. Nagyjelentőségű az a tény, hogy a magyar református egyházban mindenütt találkozunk egy sokkal elevenebb és öntudatosabb munkavágygal, az egyház ma mindenütt túllépett azon a kényelmi határon, melybe előbb bezárkózott s új feladatokat lát meg, olyan módokon próbálja szolgálni feladatát, melyek azelőtt elszigetelt jelenségek voltak az egyház életében. Elősegíti az egyház munkáját maga az a gazdasági helyzet és nyomorúság is, melyben az egyház és annak vezetői osztoznak, mely az egyházat is, de a munkásságot is figyelmezteti, hogy nem tartozik azok közé, akik nyugodtan és biztonságban érezhetik magukat s amely sorsban egyenlővé teszi őket, mely nyomorúság, ha súlyos és elviselhetetlennek látszik is az egyház számára, sokkal közelebb viszi az egyház vezetőit azokhoz, akik hasonló helyzetben vannak, s megtanítja az egyházat arra, hogy külső segítség helyett a saját tagjai támogatására számíthat csak és kell számítania. Végül az általános bizonytalanság, mely a lelkekben uralkodik, mely minden emberi tervet a kibontakozásra lehetetlennek mutat, mely a véges segítség felől kétséget ébreszt a lelkekben, szintén egyik eszköz, mellyel a lelkek oda-fordulhatnak az emberfeletti, a végtelen célok és lehetőségek meglátása felé.

Az egyháznak most egész létét ítélet alá állítja az a tény, hogyan nézi ő maga ezt a helyzetet s hogyan akarja épen a proletariátussal kapcsolatban a maga szolgálatát végezni. Az első *feladata* tehát az egyháznak ebben a kérdésben az, hogy *meglássa azt az ítéletet*, melyet Isten az egész világgal együtt felette is gyakorol, hogy e hiábavalóság alá vetett világban ő maga is ott áll, osztozva a nyomoruság terhe alatt, mely reá nem ártatlanul, nem véletlenül, hanem Isten nevelő és fegyelmező keze nyomán szakadt. Ez kell, hogy indítsa az egyházat alázatosságra s Isten sujtoló ítélete alatt való meghajlásra, hogy lemondjon minden olyan világi előnyről és hatalomról, melyet Isten hatalma elé állítva, azzal elhomályosítaná Isten egyetlen akaratát. Az egyháznak ez az alázatosság tudja megadni a biztonságot a veszedelmek között, melyek létét fenyegetik, nem a világi lét üres biztonságát, hanem azt, mely abból a meggyőződésből és reménységből fakad, hogy idői létén túl az örökkévalóságban teljesedik be hivatása. Ez az eschatologikus reménység, Isten dicsőséges országára való tekintés és annak epedve várása az egyház létalapját ismét átteszi a jelenvaló világon túl az örökkévalóságba s ezzel képessé teszi az egyházat arra, hogy a jelen világot elfogulatlanul, Isten országa szempontjából s ne földi érdekek, adottságok, lehetőségek és követelmények alapján nézze. Ma ez a várakozás az egyház egyetlen reménysége s egyetlen, ami függetlenné teheti a körülmények bármely változásától.

Isten ítéletét az egyháznak elsősorban önmagára nézve kell hirdetnie s ez az ítélet Isten igéjében található. Revízió alá kell tehát venni az egyháznak a maga *igehirdetését* az igazi ige alapján s az igét hirdetnie kell minden formában. Az, hogy az egyház az ige alapjára kell, hogy helyezkedjék, azt jelenti, hogy az ige hirdetésének egyrészt valósággal az örökkévaló ige hirdetésének kell lennie, annak reális, tényszerűségében. Nem világnézet hirdetése vár az egyházra, akár keresztyén, akár más formában, hanem az ige hirdetése, mely ma is szólni akar mindenkire s melynek meghallására, dacára minden ellenkező körülménynek, ma több a vágyakozás, mint eddig. Ha az egyház erre nem készül fel, meglepetve fogja érni az az idő, amelyik ismét be fog következni, hogy lelkek keresik Isten üzenetét és nem hallhatják meg, mert nem hirdetik nekik. Minden világnézethirdetés legfeljebb csak külső kérgét, kifejezéseit próbálja adni az igének, de azzal nem azonosítható, csak emberi felfogást hirdet, nem Isten szavát az emberekhez. Másrészt az egyház igehirdetéséből számüzeni kell minden emberi nagyotakarást, dicsekvést, nagyarányúságot, mely azzal a veszedelemmel jár, hogy elfedezi az ige igaz üzenetét s ahelyett, hogy Isten cselekednék, emberi cselekvéssel állja útját az Is-

ten munkájának. *Isten igéje tett, igazabb és valóságosabb tett, sőt az egyedüli tett minden emberi cselekedettel szemben,* mely emberi cselekedet nem lehet más, mint engedelmisség Isten szava iránt. Az Isten szavának való engedelmisség pedig szent és alázatos figyelésén alapul annak, amit az Isten az egyháznak mond s ha azt meghallotta, kételkedés és aggodalom nélkül való végrehajtásán a kapott parancsnak.

Végül az igének való engedelmeskedés és annak *hirdetése minden formáját* meg kell az egyháznak találnia. Ezekben a formákban Isten alkalmakat ad az egyház elé, hogy ne csak szóval, hanem írásban, cselekedettel, a szeretet és szolgálat tetteivel is hirdesse az igét és ezekkel is csak az igét hirdesse. Meg kell mutatnia, hogy ha most az emberiség világosabban áll a bűn és az általa fakasztott nyomoruság hatalma alatt, akkor fokozottabb szeretetre, összetartásra, engedelmisségre van szükség, fel kell vennie a szenvedőt, hordozni az elhagyottat, utat mutatni az eltévedtnek, ott állani mindenütt a testvéri szeretet erejével, elítélni minden bűnt, bármelyik részről jöjjön és megkeresni minden alkalmat a szolgálatra. Ezekben az ítéletes időkben így talán alkalma nyílik az egyháznak, ha arra nem is, hogy elkövetett hibákat tegyen jóvá, de talán arra, hogy az ezután jövő feladatokat jobban tudja teljesíteni.